

„Kalbų ginčas“ tarpukario Kaune: hebrajistai prieš jidišistus

Julijana Andriejauskienė

Doktorantė
Lietuvos istorijos institutas
XX amžiaus istorijos skyrius
El. paštas: julijana.leganovic@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3190-5390>

Santrauka. Modernios žydų kultūros ir tautinės savimonės iškilimas tarp Rytų Europos žydų sąlygojo „nacionalinės“ kalbos klausimo aktualumą ir reiškinių, hebrajų kalboje žinomo kaip *riv ha-leshonot*, o jidiš kalboje – *shprakhnkampf*, reiškiančio kalbų karą, atsiradimą. Daugiau ar mažiau visi Vidurio ir Rytų Europos žydų bendruomenės centrai įsitraukė į šį „kalbų ginčą“. Ne išimtis – žydai Kaune. Straipsnyje išsamiai aptariami Kauno žydų kalbiniai debatai Lietuvos Respublikos (1918–1940) laikotarpiu, pristatoma, kaip šis prieštaravimas reiškėsi įvairiose žydų kultūrinio gyvenimo srityse, ypač švietime.

Reikšminiai žodžiai: žydai, Kaunas, „kalbų ginčas“, tarpukaris, jidišistai, hebrajistai.

‘Language Debates’ in Interwar Kaunas: Hebraists vs. Yiddishists

Summary. The rise of the modern Jewish culture and national consciousness among East European Jews increased the relevance of the question of the ‘national’ language. The phenomenon, called *riv ha-leshonot* in Hebrew and *shprakhnkampf* in Yiddish, emerged, meaning the *war of the languages*. More or less all centres of the East European Jewish community were affected by the phenomenon of this ‘conflict’. Kaunas Jewry was not an exception in this struggle. The article looks closely at the linguistic debates of Kaunas City Jews in the Republic of Lithuania (1918–1940). This research presents the linguistic preferences of Kaunas Yiddishists and Hebraists, and highlights how this contradiction manifested itself in the different spheres of the Jewish life, especially in education.

Keywords. Jews, Kaunas, ‘language battle’, interwar, Yiddishists, Hebraists.

Įvadas¹

Dvikalbystė, ar net daugiakalbystė, buvo reikšmingas Vidurio ir Rytų Europos žydų bendruomenių bruožas. Iki nepriklausomybės pradžios Lietuvos žydų bendruomenės iš-

¹ Šaltinių jidiš ir hebrajų kalba perraša pateikiama laikantis Valstybinės lietuvių kalbos komisijos taisyklių. Žr. <https://vlkk.lt/naujienos/pakomisiu-naujienos/hebraju-ir-jidis-kalbu-perrasas-lotyniskais-ir-lietuviskais-rasmenimis-taisykles?lang=lt>. Žydų kultūrinių realių lietuviški pavadinimai pateikti remiantis Valstybinės lietuvių kalbos komisijos taisyklėmis. Žr. <https://vlkk.lt/vlkk-nutarimai/protokoliniai-nutarimai/zydu-kulturiniu-realiju-lietuvisku-pavadinimu-sarasas>. Visi vertimai atlikti straipsnio autorės.

laikė daugiau ar mažiau tradicinę gyvenimą su jai būdinga diglosija (hebrajų – aukštoji mokymosi, liturgijos, mokslinių tekstų kalba, ir jidiš – šnekamoji kalba). Jidiš visiems buvo pirmoji kalba, o hebrajų kalbos žinios skyrėsi pagal lytį, užsiėmimą, žydiško išsimokslinimo lygį ir įsitraukimą į tradicinį mokymą². Nors pasaulietinės tautinės tapatybės pokyčiai prasidėjo XIX amžiaus viduryje, tikrieji žydų intelektualų lingvistinių preferencijų skirtumai išryškėjo tik šimtmečio pabaigoje. Sparčiai vykstant sekularizacijos ir modernizacijos procesams, Rytų Europos žydams iš etnokonfesinės virstant tautine bendruomene, „gimtosios“ arba „tautinės“ kalbos klausimas „žydų gatvėje“ tapo vis aktualesnis. Šis „kivirčas“ arba „konfliktas“ hebrajų kalboje įgavo *riv ha-haleshonot*, jidiš kalboje – *shprakhnkampf* apibūdinimą, reiškiantį kalbų karą³. Po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. vasario 16 d. šis reiškinys pasiekė ir „žydų gatvę“ Kaune.

Visgi „kalbų ginčas“ laikinojoje Lietuvos sostinėje Kaune iki šiol nėra sulaukęs išsamesnių tyrimų⁴. Apskritai lietuviškoje istoriografijoje, aptariančioje žydų vartotas kalbas, dažnu atveju gilinamasi į vienos kalbos situaciją, dažniausiai – jidiš (pabrėžiant jidiš kalbos ir literatūros klestėjimą tarpukario Lietuvoje)⁵. Linkstama manyti, jog toks kalbėjimas parodo labai fragmentišką situaciją ir neleidžia išvelgti lingvistinių preferencijų dinamikos, suprasti visų veiksmų, kurie turėjo įtakos vienos ar kitos žydų kalbos pasirinkimui. Nors tarpukario Lietuvos žydų švietimo tema yra sulaukusi kur kas daugiau tyrėjų dėmesio, susitelkiama į žydų mokyklų įvairovės charakteristikas, mokyklų tinklų plėtros klausimus, lietuvių kalbos mokymosi problematiką⁶. Šaltinių bazė lietuvių kalba taip pat sąlygoja situaciją, kai pasigendama išsamesnės žydų kalbų vartojimo ir lingvistinių preferencijų pokyčių analizės.

Šio straipsnio tikslas – aptarti „kalbų ginčą“ tarp jidišistų ir hebrajistų tarpukario Kaune, įvertinti žydų kalbų „svorių“ pokyčius ir kaip šis ginčas atsispindėjo Kauno žydų švietimo srityje ir Lietuvos universitete. Pagrindiniais tyrimo šaltiniais tapo periodinė spauda – Kaune leisti žydų dienraščiai „Di yidishe shtime“⁷ (jid. Žydų balsas), „Folksblat“⁸ (jid. Liaudies laikraštis), straipsniai lietuviškame dienraštyje „Lietuvos aidas“. Taip pat užsienio žydų laikraščiai, tokie kaip „Jewish Telegraphic Agency“ (angl. Žydų telegrafo agentūros) leistas „Jewish Daily Bulletin“ (angl. Žydų dienraštis), „The Jewish Chronicle Supplement“ (angl. Žydų kronikos priedas), skelbę apie egzistavusį konfliktą dėl žydų kalbų. Tyrimui labai pravertė archyvinė medžiaga, saugoma Lietuvos centriniame valstybės archyve, atspindinti žydų įstaigų ir organizacijų veiklą vienos ar kitos žydų kalbos sklaidos atžvilgiu. Straipsnį taip pat papildė publikuoti šaltiniai (dienoraščiai, atsiminimai) ir tarpukario Kauno žydų literatūra.

² A. Verschik, 2010, p. 190.

³ A. Novershtern, 2011, p. 21.

⁴ Fragmentiškai šią problemą palietė tyrėjos A. Verschik, E. Bendikaitė. Plačiau žr. A. Verschik, 2010, p. 191–192; E. Bendikaitė, 2006, p. 119–138.

⁵ Jidiš kalbos ir kultūros tarpukario Lietuvoje tyrimų pavyzdžiai: A. Grigoravičiūtė, 2013; G. Volbikaitė, 2014.

⁶ B. Šetkus, 2000; S. Kaubrys, 2000; S. Kaubrys, 2012.

⁷ Leistas Lietuvos sionistų organizacijos Kaune 1919–1940 m.

⁸ Leistas Lietuvos žydų švietimo draugijos Kaune 1930–1940 m.

Hebrajų kalbos atgimimas ir jidiš kalbos tęstinumas

Apie tvyrojusią įtampą dar 1919 m. skelbė svarbiausias Kauno žydų dienraštis „Di yidishe shtime“: „Hebraizmas ir jidišizmas padalija mus į dvi priešiškas stovyklas, kurių viena kitą paneigia ne tik skirtingais požiūriais į žydų kultūrinę problemą, bet ir skirtingu santykiu su svarbiausiomis žydų tautos politinėmis problemomis. <...>. Mums gresia didžiausias pavojus, kad mus suskaldys dvi skirtingos kultūros, turinčios skirtingus dvasinius ir politinius idealus, ir niekas negalės užpildyti tarpo tarp jų.“⁹ Konfliktą matė ir išoriniai stebėtojai. 1922 m. gegužės pradžioje į Kauną atvykęs žymus žydų istorikas, kultūrinės žydų autonomijos teoretikas Simonas Dubnovas savo dienoraštyje pažymėjo: „Iš tiesų, nuo pat pirmos mano atvykimo dienos mane bandė įtraukti į smulkius partinius vaidus. Vyko kova tarp hebrajistų ir jidišistų, tarp sionistinio laikraščio „Štime“ ir folkistinio „Naies“ <...>.“¹⁰ Savo išvalgas po apsilankymo Kaune 1926 m. pateikė ir žydų kilmės britų rašytojas, žurnalistas Israelis Cohenas: „Konfliktas kalbos klausimu įnirtingai siautėja visoje šalyje, nors sionistai daro nuolaidą, leisdami dienraštį *Die Juedische Stimme* jidiš kalba, pasipelnędami iš kompromiso.“¹¹ Kaip matyti iš anksčiau pateiktų citatų, konfliktas kalbų klausimu Kaune (kaip ir kituose Vidurio ir Rytų Europos žydų centruose) turėjo ideologinį atspalvį. Skirtingos žydų politinės srovės pradėjo konkuruoti dėl tam tikrų kultūrinių ir ideologinių funkcijų atlikimo viena arba kita žydų kalba.

Svarbiausias įvykis, žymėjęs jidišizmo judėjimo pakilimą, buvo 1908 m. Černovicų mieste Bukovinoje (dab. Ukrainoje) surengta konferencija, kurioje priimta rezoliucija skelbė: „Pirmoji jidiš kalbos konferencija pripažįsta jidiš nacionaline žydų tautos kalba ir reikalauja jai lygių politinių, socialinių ir kultūrinių teisių.“¹² Kita vertus, hebrajų kalba rašantys inteligentai ir sionistai turėjo kitą viziją. Sionistinis judėjimas siekė sukurti žydų valstybę Izraelyje, tačiau judėjimo aktyvistus domino ir tam tikrų sąlygų žydų tautinei, o ne religinei tapatybei išreikšti sukūrimas diasporoje. Tai prisidėjo prie atsinaujinusio susidomėjimo hebrajų kalbos, kaip kūrybinės kultūrinės raiškos priemonės, atgaivinimu, kuris jau buvo išreikštas *Haskalos* judėjimo. Sionistai paskelbė kalbą svarbiausiu tapatybės elementu ir siekė integruoti hebrajų kalbos mokymą į švietimo sistemą¹³. Tačiau praktikoje, pavyzdžiui, sionistai socialistai tiek savo spaudoje, tiek kreipimuosesi į organizacijos narius ir bendrataučius, visą tarpukarį, išskyrus retas išimtis, vartojo jidiš kalbą¹⁴. Tai buvo susiję su pragmatiniu tikslu – pasiekti kuo platesnę auditoriją¹⁵. O *Folkspartey* (jid. liaudies partija) atstovai, vadinamieji folkistai, „Bundo“ sekėjai, žydų autonomijos diasporoje šalininkai nesitikėjo artimiausiu metu emigruoti į

⁹ „Der lebn lern“, in: *Di yidishe shtime*, 1919-11-06, Nr. 86, p. 2.

¹⁰ С. М. Дубнов, *Книга жизни*, т. III, Санкт-Петербург, 1998, p. 485.

¹¹ I. Cohen, „A visit to Kovno“, in: *The Jewish chronicle supplement*, 1926-04-30, Nr. 64, p. 2.

¹² D. Fishman, 2005, p. 32.

¹³ S. Stampfer, 2012, p. 247–248.

¹⁴ E. Bendikaitė, 2003, p. 268.

¹⁵ Svarbiausias Lietuvos sionistų organizacijos Kaune leistas dienraštis „Di yidishe shtime“ (1919–1940 m.) buvo spausdinamas jidiš kalba.

Erets Israel ir projektavo žydų ateitį diasporoje¹⁶. Pastaroji grupė atstovavo *doykayt* (jid. buvimo čia) idėjai, kuri reiškė, jog vietos žydai turi laikyti save nuolatiniiais Lietuvos gyventojais ir taip pat saugoti, puoselėti savo tapatybę bei kultūrinį palikimą¹⁷, kalbinį prioritetą teikdami jidiš – žydų masių kalbai. Kaip pažymi Davidas Fishmanas, vykdant agitacinę veiklą, anksčiau niekintas „žargonas“ (taip jidiš kalbą vadino surusėję žydai) tapo ekonominio ir politinio diskurso bei literatūros kalba, nes žydų darbininkai Šiaurės vakarų krašte nekalbėjo jokia kita kalba, kaip tik jidiš¹⁸.

Pamatai hebrajistiniam judėjimui formuotis Kaune buvo padėti XIX a. antroje pusėje. Didelę įtaką tam turėjo žydų apšvietos sąjūdis *Haskala* ir jos šalininkų, vadinamųjų maskilių, ratas. Polinos Vengerovos atsiminimuose 1859 m. Kaunas iškyla kaip modernus, *Haskalos* idėjas puoselėjantis miestas – „kol kituose Lietuvos miestuose žydiška tradicija išliko visiškai nepažeista, Kaune tradicijos galia pamažu silpnėjo. Apšvieta buvo pačiame įkarštyje, kai atvykome į Kauną ir naujos idėjos surado savo entuziastingus šalininkus“¹⁹. Tradiciškai *leshon ha-kodesh* (šventa kalba) laikytos hebrajų kalbos sklaida pasaulietiškoje aplinkoje Kaune prasidėjo nuo grožinės literatūros. Modernios hebrajų literatūros žemėlapyje Kaunas atsirado Viljampolėje gimusio Abraomo Mapu (1808–1867) ir jo pirmojo pasaulietinio hebrajų kalba parašyto romano „*Ahavat Tsion*“²⁰ (hebr. Siono meilė) bei novelių hebrajų kalba dėka²¹. Vis dėlto Pirmasis pasaulinis karas ir 1915 m. patirtas priverstinis žydų iškeldinimas iš Kauno gubernijos į Romanovų imperijos gilumą nutraukė Kauno, kaip modernaus žydų kultūros centro, raidą. Hebrajų kalbos atgimimas įvyko po pertraukos, jau nepriklausomoje Lietuvoje. Nestebina tai, kad hebrajų kalbos ir kultūros gaivinimas prasidėjo nuo A. Mapu simbolinio įamžinimo. Dėl savo nuopelnų hebrajų kultūrai A. Mapu buvo paverstas vienu svarbiausių žydų tautinių simbolių tarpukario Kaune: 1919 m. Kauno gatvė pavadinta rašytojo vardu, 1928 m. Ch. Nachmanas Šapira išleido knygą „Kaunietis A. Mapu: jo gyvenimas ir kūryba“, kurią galima laikyti bene pirmąja Kauno žydų knyga lietuvių kalba, apie rašytojo gyvenimą ir kūrybą publikuoti straipsniai Kauno žydų spaudoje²². 1933 m. A. Mapu vardu pavadintos bibliotekos steigėjai medikai Abelis Lapinas ir Dovydas Švarcas kartu su bendraminčiais Abeliu Balošeriu, Ch. N. Šapira ir kitais įkūrė „Žydų A. Mapu vardo draugiją“, kurios tikslas buvo platinti hebrajų kalbą ir kultūrą. 1937 m. pasirodė Kauno žydų rašytojo Eliezerio Heimano istorinė apysaka jidiš kalba „Avrom Mapu“²³.

Gaivinant hebrajų kalbos tradicijas svarbiausią vaidmenį suvaidino sionistų organizacija. Kauno sionistinio judėjimo atstovų veikla pasižymėjo hebrajų kalbos, kaip šiuolaiki-

¹⁶ Svarbiausias kultūrinės autonomijos idėjos propaguotojas buvo žinomas istorikas Simonas Dubnovas, savo esė „Senasis ir naujasis judaizmas“ suformavęs tai, kas vėliau bus pavadinta diasporos nacionalizmu, kurio vienas iš svarbiausių elementų turėjo būti jidiš kalba ir kultūra.

¹⁷ M. Zalkin, 2012, p. 323.

¹⁸ D. Fishman, 2012, p. 263.

¹⁹ P. Wengeroff, *Memoirs of a Grandmother: Scenes from the Cultural History of the Jews of Russia in the Nineteenth Century*, Stanford, 2014, p. 116.

²⁰ A. Mapu, *Ahavat Tsion*, Vilna: Rom, 1853.

²¹ A. Mapu, *Avit tsavua*, Vilna: Rom, 1857; A. Mapu, *Ashmat Shomron*, Vilna: Rom, 1865.

²² A. Balošer, „Avraham Mapu in Kaunas“, in: *Di yidische shtime*, 1938-07-18, Nr. 165, p. 4.

²³ E. Heiman, *Avrom Mapu. Historiše derceilung*, Kaunas, 1937.

nės žydų liaudies kalbos, „gaivinimu“ ir pretenzija į šios kalbos išskirtinumo – „tautinės žydiškos dvasios“ idėją²⁴. 1926 m. rugsėjo 26 d. Kauno rotušėje vykusio „Tarbut“ (hebr. Kultūra) organizuoto Žydų kultūros kongreso metu sionistas, Seimo narys Jakobas Robinzonas iškilmingai paskelbė, kad žydų kultūrai ir hebrajų kalbai prasideda nauja epocha²⁵.

Konkurencija tarp hebrajistų ir jidišistų pirmiausia reiškėsi literatūros ir spaudos srityje. Vienas pagrindinių hebrajistų balsų tarpukario Kaune buvo Chaimas Nachmanas Šapira²⁶, akademių hebrajų kalbos tyrimų pradininkas Lietuvoje, skyręs tiek hebrajų literatūrai, tiek gramatikai didelę dalį savo veikalų²⁷, aktyviai gynęs hebrajų kalbos, kaip literatūrinės žydų kalbos, statusą: „Hebrajų kalba tris tūkstančius su viršum metų buvo žydų tautos kultūros kalba. Ja buvo sukurtos visos žymios žydų kultūros vertybės, buvusios visais laikais ir visose šalyse, kur tik žydų būta, jų auklėjimo objektu“²⁸, tuo pat metu jidiš jis vertino kaip gyvenimo diasporoje pasekmę, kai ši kalba atsirado vėliau, jau šalia hebrajų kalbos:

Diasporos savotiškų ir nenormalių gyvenimo sąlygų priversti žydai kasdieniam gyvenime pradėjo vartoti ir kitas kalbas. Vis dėlto hebrajų kalba nuolat pasiliko vyriausias jų dvasios lavinimo šaltinis ir nuoširdus prie jo prisirišimas yra, buvo ir tebėra žydų istorijos reiškinys. To fakto, kad hebrajų kalba tapo žydų istoriško gyvenimo, tautiškos esmės ir tautiško „aš“ organiška dalim, jau visiškai užtenka, kad jinai būtų mūsų mokyklos dėstymo kalba.²⁹

Kaip matyti iš pateiktos citatos, hebrajistai savo kalbinę preferenciją stengėsi pagrįsti remdamiesi kolektyvine praeities nostalgija, arba idealios praeities susigrąžinimo naratyvu. Teigdami, kad hebrajų kalba turi ypatingą statusą, hebrajistai tuo pat metu tvirtino, jog ji turi būti žydų jaunimo švietimo sistemos pagrindas. Tačiau praėjus metams po Ch. N. Šapiro straipsnio publikacijos filosofė ir rašytoja, aktyvi folkistė Estera Eljaševa-Veisbartienė³⁰ parašė įvadinį straipsnį knygai lietuvių kalba „Rinktinės žydų apysakos“, kuriame ne tik pateikė žydų literatūros istorijos apžvalgą, bet ir oponavo hebrajistams:

Ir žydai nuo pat savo istorijos pradžios turi savąją kalbą, kuria jie jau prieš tūkstančius metų buvo sukūrę didžias kultūrinės vertybes. Bet kai istorinis likimas stūmė žydus į kontaktą su kitomis tautomis ir vertė juos per šimtmečius bastytis iš vieno krašto į kitą, aišku, kad vien tik savąja sena nacionaline kalba jie negalėjo apsieiti. Žinoma, jie ir toliau tęsia savo literatūrinę ir dvasinę kultūrą šia kalba, bet jie negali atsispirti toms gyvenimo jėgoms, dėl kurių hebrajų kalba vis daugiau išstumama iš realios praktiškos kalbos apyvartos.³¹

²⁴ „Der lebn lern“, in: *Di yidische shtime*, 1919-11-06, Nr. 86, p. 2.

²⁵ „Žydų kultūros kongresas“, in: *Lietuvos žinios*, 1926-09-29, Nr. 223, p. 3.

²⁶ Chaimas Nachmanas Šapira (1894–1943) – semitologas, vyriausiojo Lietuvos rabino sūnus, Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinio fakulteto Semitologijos seminaro vedėjas, priklausė bendriesiems sionistams.

²⁷ Ch. N. Šapira, *Kaunietis A. Mapu: jo gyvenimas ir kūryba*, Kaunas, 1928; *ibid.*, *Naujosios žydų literatūros metmenys*, Kaunas, 1938; *ibid.*, *Toldot ha-sifrut ha-ivrit ha-ḥadasha*, Kaunas, 1939. Aktyviai publikavo straipsnius hebrajų kalbos ir gramatikos temomis dvisavaitiniame laikraštyje „Netivot“ (hebr. Takai).

²⁸ N. Šapira, „Moderniškoji hebraiška mokykla“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 8, p. 469.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Estera Eljaševa-Veisbartienė (1878–1941) – filosofė, literatūros kritikė, Kauno žydų liaudies universiteto steigimo iniciatorė, aktyvi visuomenės veikėja.

³¹ Dr. E. Eljaševaitė-Veisbartienė, „Trumpa žydų literatūros istorijos apžvalga“, in: *Rinktinės žydų apysakos*, vert. O. Finkelšteinas, Ch. Lemchenas, G. Zimanas, Kaunas, 1931, p. 4.

Jidišistai atkakliai gynė jidiš kalbą, kaip turinčią kasdienės statusą. 1930 m. Kaune lankęsis jidišistas, filosofas Chaimas Žitlovskis (1865–1943) skaitė paskaitą, kuri sulaukė daug dėmesio. Ch. Žitlovskis tvirtino, jog žydams tapus pasaulietiškiems ir išsibarsčiusiems, reikia mokėti šalies kalbą, kad nebūtų izoliuoti nuo kaimynų, dėl to negalima sau leisti prabangos plėtoti savo kultūrą dviem kalbomis, reikia pasirinkti – jidiš ar hebrajų. Filosofas, argumentuodamas tuo, jog hebrajų kalba kalbėjo labai mažas procentas žydų, aktyviai pasisakė už jidiš – daugumos žydų kalbą, kurią vadino priešnuodžiu asimiliacijai ir vienijančiu elementu³². 1930 m. folkistai kaip opoziciją sionistiniam „Di yidische shtime“ pradėjo leisti laikraštį „Folksblat“. Jau pirmajame dienraščio numeryje griežtai pasisakyta prieš sionistų propaguotus idealus, Lietuvos žydų visuomenės „hebrajizavimą“ ir nepagrįstą vilčių apsigyventi Palestinoje artimiausiu metu puoselėjimą. Straipsnio autorius kvietė atsigręžti į jidiš – gimtąją kalbą ir modernią jidiš kultūrą³³.

Nekelia abejonų tai, kad jidiš kalba buvo svarbiausia vidinės komunikacijos ir periodinių leidinių kalba (tai patvirtina ir faktas, jog sionistų organizacija savo svarbiausią dienraštį „Di yidische shtime“ leido jidiš kalba). XX a. trečio dešimtmečio pradžioje Kaune taip pat buvo daug iš buvusios Rusijos imperijos teritorijų grįžusių talentingų jidiš kūrėjų, tokių kaip Dovydas Bergelsonas, Izidorius Izraelis Eljaševsas, Zeligas Kalmanovičius, Kalmenas Zingmanas ir kiti, turėjusių potencialo pakelti jidiš kultūrą ir literatūrą į naują lygį. 1921 m. išleistas žurnalas „Vispe“ (jid. Sala) tapo tarpukario Kauno jidiš literatūros ir jidiš literatūros asociacijos „Mir aleyn“ (jid. Mes patys) formavimosi pagrindu. Vis dėlto, kaip pažymi jidiš literatūros tyrėja Goda Volbikaitė, kelią į viešumą ir pripažinimą „Vispe“ skynėsi gana sunkiai – pavyzdžiui, paskutiniojo numerio vedamajame straipsnyje buvo skundžiamasi dėl skaitytojų abejingumo, domėjimosi trūkumo, esą leidiniu susidomėjo tik pavieniai atsidavę skaitytojai, o masių jis nepasiekęs³⁴. Remiantis tyrėjos pastebėjimais, panašiai apie vienišystę ir užmarštį rašyta žurnalo „Mir aleyn“ manifeste³⁵. Tačiau žurnalas „Vispe“ tapo tarpukario Kauno jidiš literatūros ir jidiš literatūros asociacijos „Mir aleyn“ formavimosi pagrindu³⁶, o hebrajistams sukurti alternatyvą, hebrajų literatūros asociaciją, užtruko dar dešimt metų ilgiau. 1931 m. buvo leidžiamas dvisavaitinis literatūros žurnalas „Petach“ (hebr. Slenkstis) (1931–1932), paskatinęs susiburti tokius rašytojus kaip Lėją Goldberg, Arį Leibą Glazmaną, Simoną Gensą, Aroną Davidą Šapirą, o 1933 m. išleista modernios hebrajų literatūros antologija „Paam“ (hebr. Žingsnis). Taip pat verta pažymėti, jog tarpukariu buvo padaryti keli reikšmingi bandymai į skaitytojų auditoriją įtraukti spaudą hebrajų kalba (nors ir laikinai). „Di yidische shtime“ 1924–1925 m. leido dvisavaitinį priedą hebrajų kalba „Hed Lita“ (hebr. Lietuvos aidas), leista nemažai žurnalo, iš jų: 1921 m. leisti savaitraščiai „Galim“ (hebr. Bangos) ir „Ha-tsofe“ (hebr. Apžvalgininkas), dvisavaitiniai žurnalas „Olameynu“ (hebr. Mūsų pasaulis) (1932–1933) ir periodinis leidinys „Al hamishmar“ (hebr. Sargyboje), leistas „He-haluts“ (hebr. Pirmtakas) judėjimo. To meto kon-

³² „Yidish oder hebreish? Dr. Khaim Žitlovskis fartog vegn der shprachn-frage“, in: *Folksblat*, 1930-10-29, Nr. 206, p. 2.

³³ L. Sh., „Unzere tsiln un vegn“, in: *Folksblat*, 1930-02-14, Nr. 1, p. 3.

³⁴ G. Volbikaitė, 2014, p. 187.

³⁵ Ibid.

³⁶ G. Volbikaitė, 2012, p. 65–84.

tekste išsiskyrė dvisavaitinis žurnalas „Netivot“ (hebr. Takai), leistas nuo 1926 iki 1930 m., pasižymėjęs didele publikuotų straipsnių ir kūrinių verte, ypatingu dėmesiu hebrajų kalbos gramatikos, kalbos, literatūros temoms. Vis dėlto nuolat lydėjusios finansinės problemos (ir galbūt didesnės skaitytojų auditorijos trūkumas) neleido ilgiau išsilaikyti leidiniams hebrajų kalba.

Būta bandymų kooperuotis su gretimų šalių hebrajistais – 1927 m. spalio 14 d. atstovai iš Latvijos, Estijos, Lenkijos ir Lietuvos organizavo hebrajistų konferenciją Rygoje, kurioje planuota įkurti nuolatinę tarybą hebrajų kalbos sklaidai Baltijos šalyse³⁷. Lietuvos sionistų sąjunga Kaune dėjo visas pastangas siekdama sustiprinti hebrajų kalbos ir kultūros pozicijas – aktyviai organizuodavo hebrajų kalbą ir literatūrą populiarinančias paskaitas. Pavyzdžiui, pirmaisiais 1934 m. mėnesiais Kaune organizuoti net 6 renginiai: sausio 13 d. Kaune minėtas hebrajų poeto Saulo Černichovskio 50 metų jubiliejus, minėjimo metu Ch. N. Šapira ir Natanas Grinblatas skaitė paskaitas apie Černichovskio kūrybą, Eida Judelevičiūtė dainavo dainas, Zalmonas Lebužas skaitė Černichovskio eilėraščius³⁸; sausio 17 d. vyko Mozės Kleinmano paskaita „Pasaulinė hebrajų sąjunga, jos tikslai ir uždaviniai“³⁹; sausio 23 d. Zalmanas Zilbercveigas skaitė paskaitą „Hebrajų teatro įkūrimo ir vystymosi istorija“; vasario 3 d. vyko hebrajų rašytojo A. Šlionskio 40 metų jubiliejaus minėjimas⁴⁰, jame skaitytos paskaitos apie hebrajų literatūrą; vasario 12 d. vyko hebrajų poeto A. Šlionskio naujos knygos „Avne bohu“ (hebr. Pirmapradžiai akmenys) pristatymas⁴¹; vasario 24 d. Ch. N. Šapira skaitė paskaitą „Kaip buvo kalbama hebrajiškai 3000 metų atgal?“⁴² Taip pat „Tarbut“ organizuodavo hebrajų kalbos vakarinius kursus suaugusiems, skirtus tiek neturėjusiems hebrajų kalbos žinių, tiek norėjusiems pagilinti turimas⁴³. Hebrajų kalbą ir kultūrą skleisti padėjo ir Valstybės radiofonas Kaune. Pavyzdžiui, 1930 m. gegužės 24 d. 22:20–23:15 val. transliuotas „Hebraiškos muzikos vakaras: Levandovskis „Hebraiška rapsodija“; Bruch „Kol Nidrei“; Kram „Šeštadienio vakaras“; Phippson „Syonas“⁴⁴. Hebrajų kalbos sklaidą taip pat liudija „Tarbut“ draugijos iniciatyva 1926 m. įkurta hebrajų vaidybos studija Kaune, kuri scenos darbui ruošdavo būsimus aktorius, rengė spektaklius⁴⁵. Kaip pabrėžė pati įstaiga, studijos tikslas buvo ne tik sukurti meninį hebrajų teatrą, bet ir „siekti būti puikiu švietėjišku veiksniu, tai reiškia perteikti mūsų hebrajų kalbą, priemonę propaguoti mūsų tautinį idealą“⁴⁶. Vaidybos studija paliko įspūdį ir lietuviškai auditorijai. Kaip 1930 m. rašė Lietuvos dramos teatro recenzentas Pranas Lubickas:

³⁷ „Hebraists in Easter Europe to meet in Riga“, *Jewish Daily Bulletin*, 1927-10-09, Nr. 892, Vol. IV, p. 3.

³⁸ Pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui, 1934-01-04, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 552, ap. 2, b. 132, l. 1.

³⁹ Ibid., l. 6.

⁴⁰ Ibid., l. 15.

⁴¹ Ibid., l. 23.

⁴² Ibid., l. 26.

⁴³ „Hebreiške ovnt-kursn far dervaksene“, in: *Di yidishe shtime*, 1935-06-24, Nr. 142, p. 6.

⁴⁴ Valstybės radiofono Kaune 1930 m. gegužės – gruodžio (be rugsėjo) mėn. programos, in: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, f. 157, b. 8, l. 8.

⁴⁵ Lietuvos „Tarbut“ draugijos hebrajų vaidybos studijos įstatai, LCVA, f. 552, ap. 2, b. 78, l. 1.

⁴⁶ The Hebrew Theatrical study, 1928 August, LCVA, f. 552, ap. 2, b. 78, l. 72.

Prieš ketvertą metų Kaunan atsilankė garsioji „Habima“. Suroošusi keletą nuostabiai gražių spektaklių – „Habima“ išskrido toliau. „Habima“ išskrido, o tauresnioji Kauno žydų visuomenės dalis, – apkerėta savo (ne žargonu!) hebrajų kalbos poetingu lankstumu bei muzikalumu, kuri jį pirmu kart pajuto „Habimos“ spektakliuose, – nutarė organizuoti hebrajų vaidybos studiją Kaune.⁴⁷

Per teatrą hebrajų kalba pasiekdavo ir lietuvišką auditoriją. Pavyzdžiui, 1930 m. sausio 27 d. hebrajų vaidybos studija Valstybės teatre Kaune pristatė Moljero komediją „Skapeno klastos“ hebrajų kalba⁴⁸, 1931 m. sausio 5 d. surengė koncertą Valstybės teatro 10 m. sukaktuvėms paminėti ir suvaidino kelis savo repertuaro fragmentus⁴⁹. O teatro jidiš kalba kelias nebuvo lengvas. 1922 m. įsteigta Žydų vaidybos studija, kurios veiklą netrukus perėmė „Kultur-Lige“ organizacija. Švėsdama pirmuosius gyvavimo metus, Žydų vaidybos studija išleistoje brošiūroje paminėjo ir „visus vargus ir sunkumus, kuriuos jai teko išgyventi“⁵⁰. Viltis tęsti studijos veiklą užgeso 1924 m. Galutinai panaikinus „Kultur-Lige“, išsiskirstė ir Žydų vaidybos studija. Kaip matyti iš Inos Pukelytės tyrimo, kitos jidiš trupės taip pat dažnai iširdavo, jidiš teatro veikla nebuvo stabili, pirmiausia dėl finansinių problemų⁵¹.

Kalbinė diferenciacija tarpukario Kaune apėmė net didžiausių žydų bibliotekų knygų lentynas – 1938 m. „Libhober fun visn“ (jid. mokslo mylėtojų) draugijos biblioteką daugiausia sudarė knygos jidiš (55 %) ir rusų (42 %) kalbomis⁵², o rašytojo A. Mapu vardo biblioteka buvo orientuota į hebrajų literatūrą. Vos atidarius biblioteką, ją sudarė 3 500 knygų, iš kurių 46 % hebrajų kalba, 29 % jidiš kalba ir 25 % kitomis kalbomis⁵³. 1938 m. knygos hebrajų kalba sudarė 62 %, o jidiš kalba vos 15 %⁵⁴. Iškalbinga ir pradinųjų žydų mokyklų bibliotekų diferenciacija, vertinant pagal kalbų kriterijų: mokyklose dėstomąja hebrajų kalba mokytojų ir mokinių bibliotekose, suprantama, dominavo knygos hebrajų kalba (52 %), lietuvių kalba sudarė 37 %, o jidiš kalba – 10 %, „kitos“ 1 %. Mokyklose jidiš dėstomąja kalba nebuvo nė vienos knygos hebrajų kalba, absoliučią daugumą sudarė knygos jidiš kalba (69 %), lietuvių kalba – 30 % ir 1 % „kitos“⁵⁵. Nors kalbinė diferenciacija apėmė daugelį žydų gyvenimo sričių, vis dėlto hebrajistų ir jidišistų konkurencija ryškiai atsispindėjo žydų švietimo srityje.

⁴⁷ „Hebrajų vaidybos studija Kaune. Keletas žodžių apie jos rūpesčius ir veikimą“, in: *Lietuvos aidas*, 1930-05-08, Nr. 103, p. 5.

⁴⁸ „Hebrajų vaidybos studija Vytauto fondui“, in: *Lietuvos aidas*, 1930-01-24, Nr. 19, p. 6.

⁴⁹ „Kaip hebrajų vaidybos studija minėjo teatro sukaktuves“, in: *Lietuvos aidas*, 1931-01-07, Nr. 4, p. 5.

⁵⁰ *Yidische teatrale studie*, Kovne, 1923, p. I.

⁵¹ Plačiau žr. I. Pukelytė, 2017.

⁵² 1938 m. „Žydų mokslo mylėtojų draugijos“ bibliotekoje iš 8 349 knygų jidiš kalba buvo 4 560, rusų – 3 500, lietuvių – 200, vokiečių – 80 ir nė vienos knygos neturėta hebrajų kalba, žr. A. Beygel, „yidische bibliotekn, leyen zahn, teaters un periosihe oisgabes“, in: *Yidn in Kaunas*, 1939, p. 83.

⁵³ D. Shvartz, „Di „Mapu“ bibliotek in Kovne“, in: *Lite*, Israel, 1965, p. 488.

⁵⁴ A. Mapu bibliotekoje iš 7 892 knygų jidiš kalba sudarė 1 200, hebrajų – 4 900, lietuvių – 352, rusų – 760, vokiečių – 430, kitomis kalbomis – 250, žr. A. Beygel, *ibid.*, p. 83.

⁵⁵ A. Beygel, „Yidisher shul-vegn in Kaunas“, in: *Yidn in Kaunas*, Kaunas, 1939, p. 73.

„Kalbų ginčas“ žydų švietimo srityje

Kaip teigia istorikas Shaulas Stampferis, XIX a. antroje pusėje Rytų Europoje buvo mėginimų įkurti mokyklų, kuriose dėstomoji kalba būtų žydų masių – jidiš. Šių mokyklų steigėjai, turėję pasaulietinį polinkį, manė, kad berniukų švietime tradicinių (klasikinių, religinių ir t. t.) tekstų studijavimas ir dėmesio sutelkimas į hebrajų kalbą yra nefunkcionalus ir pasenęs reiškinys. Tačiau daugelis visuomenės sluoksnių manė, jog išsilavinimas jidiš kalba taip pat yra nepraktiškas bei perteklinis dalykas⁵⁶. Vis dėlto situacija dramatiškai pasikeitė tarpukario laikotarpiu, kai pasaulietinis švietimas pradėjo vaidinti reikšmingą vaidmenį žydų gyvenime, o skilimas lingvistiniu klausimu (kuri žydų kalba turi būti dėstomoji) neleido susiformuoti vienai homogeniškai žydų mokyklų sistemai. Žydų reikalų ministras Maksas Soloveičikas rašte Švietimo ministerijai dėstė, kad bandymas sukurti žydų mokyklą, jungiančią tautinius ir pasaulietinius elementus, nepavyko dėl kalbos: „Vieni pirmon vieton statė kalbamąją žydų kalbą [jidiš – J. A.] dėl jos visuotino vartojimo, kiti, neskaitydami kalbamosios žydų kalbos, kaip įgy[i]jusios žydų klajonių keliuos, organiškuoju jų kultūros elementu, skaitė reikalingu žydų mokyklos pagrindu statyti tautinę žydų senobinę kalbą [hebrajų – J. A.]“⁵⁷. Steigiamojo Seimo posėdžių metu taip pat aiškinta, jog „<...> žydų visuomenėje nėra tokio bendro ir visiškai vienodo nusistatymo dėl žydų mokyklų ir pas žydus yra trys aiškiai pasidalinusios srovės, kurios veda kultūrinį ginčą mokyklų srity <...>“⁵⁸. „Kalbų ginčas“ nulėmė, kad nepriklausomoje Lietuvoje susiformavo trys mokyklų tinklai – „Yavne“, siūlęs religinį-tautinį ugdymą hebrajų dėstomąja kalba, „Tarbut“ – pasaulietinį tautinį švietimą hebrajų kalba ir „Kultur-Lige“ tinklas, siūlęs pasaulietinį švietimą jidiš kalba⁵⁹.

Tiek hebrajistai, tiek jidišistai savo idėjų sklaidą pradėjo nuo pirmosios vaikų ugdymo grandies – vaikų darželių. Aktyviausiai vaikų darželių steigimu užsiėmė Lietuvos „Tarbut“ draugija, turėdama tikslą veikti kaip auklėjimo vieta mažiems vaikams (4–6 metų), kurių tėvai, beturčiai, nepajėgia leisti savo vaikų į turtuolių vaikų darželius, ir paruošti vaikus „Tarbut“ pradžios mokykloms, kuriose dėstoma hebrajų kalba⁶⁰. 1919 m. „Di yidische shtime“ rašė apie „Tarbut“ darželį, kuriam sekėsi puikiai: vaikai lavinosi hebrajų kalba, jų skaičius nuolat didėjo – per kelis veikimo mėnesius pasiekė 45 ir darželis nusprendė plėstis⁶¹. 1939 m. iš 13 žydų darželių Kaune 7 veikė hebrajų dėstomąja kalba, 4 jidiš kalba ir 2 lietuvių kalba⁶².

Vertinant kiekybiškai, tarp pradžios mokyklas lankusių Kauno žydų vaikų taip pat išryškėjo „Tarbut“ pradinių mokyklų tinklo populiarumas. Nepriklausomybės pradžioje iškilo hebrajų kalbos mokytojų poreikis (nes kalbėti hebrajų kalba buvo retas reiškinys). Kaip pažymėjo amžininkas Joselis Bergeris, „laimei, į Lietuvą atkeliavo hebrajistų srau-

⁵⁶ Sh. Stampfer, 2012, p. 248.

⁵⁷ M. Soloveičikas, Švietimo ministerijai, in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 495, l. 17.

⁵⁸ „Žydų mokytojų seminarijos įstatų sumanymas (I skaitymas)“, in: *Steigiamojo Seimo darbai*, 1921, sąs. 30, p. 13.

⁵⁹ Plačiau žr. B. Šetkus, 2000; S. Kaubrys, 2012.

⁶⁰ Lietuvos „Tarbut“ draugija Kauno miesto valdybai, 1932-07-09, in: LCVA, f. 552, ap. 2, b. 111, l. 18.

⁶¹ „Hebreisher kinder-gartn“, in: *Di yidische shtime*, 1919-10-26, Nr. 71, p. 3.

⁶² A. Beigel, „Yidisher shul-vegn in Kaunas“, in: *Yidn in Kaunas*, Kaunas, 1939, p. 74.

tas iš Sovietų Rusijos, kur hebrajų kalba buvo uždrausta⁶³. Šie hebrajistai įsitraukė į darbą mokyklose dėstomąja hebrajų kalba.

Remiantis 1938–1939 m. statistika, pradžios mokyklose dėstomąja hebrajų kalba mokėsi 1 561 mokinys, pradžios mokykloje jidiš dėstomąja kalba – 755 mokiniai⁶⁴. Be sionistinių „Tarbut“ mokyklų, hebrajų kalbos mokymu aktyviai užsiėmė religiniam švietimui atstovavusios įstaigos. Žydų našlaičių namuose, tarpukario Kaune geriau žinomuose kaip Rabino Izaoko Elchanano Spektorius vardo vaikų namai, veikė švietimo įstaiga, kurioje jaunesniems vaikams buvo suteikiamas pradinis mokymas. Čia vaikai mokėsi lietuvių ir hebrajų kalbų⁶⁵. Gimnazijos hebrajų dėstomąja kalba taip pat dominavo tiek mokyklų skaičiumi (1926 m.–1940 m. Kaune tarpukariu veikė 4 gimnazijos hebrajų kalba, 1 jidiš kalba), tiek jose besimokiusių mokinių skaičiumi.

Kauno žydų gimnazijų mokinių skaičius 1923–1938 m.⁶⁶

Metai	Lietuvių dėst. k.		Jidiš dėst. k.		Hebrajų dėst. k.	
	Sk.	%	Sk.	%	Sk.	%
1923	–	–	–	–	1 003	100,0
1928	–	–	35	3,0	1 119	97,0
1933	58	5,0	143	12,0	991	83,0
1938	107	8,0	201	16,0	960	76,0

Pažymėtina, kad mokyklose dėstomąja hebrajų kalba nebuvo skiriama jokio dėmesio jidiš kalbos mokymui, nes buvo dedamos pastangos priartinti hebrajų kalbą prie šnekamosios kalbos. Šiose mokyklose besimokiusieji Holokaustą išgyvenusieji kauniečiai liudijo, jog mokiniams buvo rašyti pažymiai ir už kalbėjimą hebrajų kalba ne pamokų metu⁶⁷.

Viena iš sėkmingos švietimo tinklo hebrajų kalba plėtros priežasčių buvo sistemingas žydų kultūros draugijos „Tarbut“ darbas. Šios draugijos tikslas buvo „plėsti žydų kultūrą ir hebrajų kalbą bei literatūrą tarp Lietuvos žydų gyventojų“⁶⁸. Prie sionistų sėkmės galėjo prisidėti ir tai, jog *Bundas* prarado įtaką Kaune dar nepriklausomybės pradžioje, o svarbiausi aktyvistai susitelkė Vilniuje, kur tapo švietimo jidiš kalba teoretikais, praktikais ir propaguotojais⁶⁹. Vertindamas mokyklų jidiš dėstomąja kalba tinklo plėtrą Lie-

⁶³ Dr. I. Berger, „Di yidishe nacionale oitonomie in der zelbststendiker Lite (1919–1939)“, in: *Lite*, red. M. Sudarski, U. Kacelenenbogen, I. Kisin, vol. 1, New York, 1951, p. 227.

⁶⁴ A. Beygel, „Yidisher shul-vegn in Kaunas“, in: *Yidn in Kaunas*, Kaunas, 1939, p. 70.

⁶⁵ Report of inspection of some public institutions of Kowno, 1920-08-09, in: Central Archive of History of Jewish People, f. P3-1170, b. JP-3474, l. 1.

⁶⁶ Lentelė sudaryta remiantis: A. Beygel, „Yidisher shul-vegn in Kaunas“, in: *Yidn in Kaunas*, Kaunas, 1939, p. 67.

⁶⁷ C. Uri, 1995–1996, *Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies*; D. Dov, 2000-04-06, *Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies*.

⁶⁸ Lietuvos „Tarbuto“ draugijos įstatai, in: LCVA, f. 552, ap. 2, b. 135, l. 9.

⁶⁹ D. E. Fishman, 2012, p. 268.

tuvoje, taikliai įžvalgą pateikė filologas ir jidiš kultūros plėtotojas Mendelis Sudarskis. Jis sakė: „Jidiš pasaulietinė mokykla gimė po ne itin laiminga žvaigžde.“⁷⁰ Nepriklausomybės pradžioje jidiš pasaulietinio mokyklų tinklo plėtra turėjo rūpintis 1919 m. įsteigtas įtakingo tarptautinio jidiš kultūros organizacijų tinklo „Kultur-Lige“⁷¹ padalinys Kaune. Padalinio Kaune pirminis tikslas buvo suvienyti žydų visuomenės jėgas, „kurios pripažįsta žydų kalbą /žydišką/ svarbiausiu faktorium kultūrinio žydų gyvenimo“⁷². Nors organizacija buvo įkurta kaip apolitiška ir skelbė, jog yra atvira visiems, nepaisant politinių pažiūrų ar partinės priklausomybės, o svarbiausiu vienijančiu faktoriumi turėjo būti jidiš kalbos pripažinimas⁷³, ilgainiui tarp narių įsivyravo įtampa, kurią sukėlė nemažos jų dalies pasukimas komunistinių idėjų ir veiklos kryptimi, kurie jidiš laikė vienintele teisėta „žydų darbo masių“ kalba ir savo programoje skelbė, kad „atstovauja žydų proletarų kultūros susivienijimui, kurio tikslas – kovoti už proletariškos jidišistinės mokyklos atsiradimą“⁷⁴, šitaip kompromituodami visą jidišistų tinklą tiek likusios žydų bendruomenės, tiek lietuvių visuomenės akyse. Steigiamojo Seimo narys Vytautas Bičiūnas 1921 m. posėdžio metu atkreipė dėmesį, kad atsirado „tam tikros įstaigos žydų visuomenėje, kurios abejotinos valstybingumo atžvilgiu“, paminėdamas „Kultur-Lige“, kuri „turi negerą vardą net ir Lietuvos visuomenėje“⁷⁵. Šios aplinkybės kuriam laikui paralyžiavo jidiš švietimo tinklo kūrimą ir vystymą. Vystyti jidiš kalbą ir kultūrą ėmėsi folkistų sparnas. Neįgyvendintus „Kultur-Lige“ tikslus perėmė 1926 m. įsteigta „Di yidishe bildungs-gezelschaft in Lite“ (jid. Lietuvos žydų švietimo draugija), remiantis jos įstatais, apėmusi visas kultūros ir švietimo šakas, pakvietusi įveikti nuosmukį ir kultūrinių jėgų susiskaldymą, skatinusi prisidėti visus tikinčius, kad tolesnės žydų tautos kultūrinės pažangos pagrindas yra jidiš kalba⁷⁶. Dėl valdžios akyse problemiškos „Kultur-Lige“ organizacijos gauti leidimą Kaune atidaryti pirmąją gimnaziją jidiš dėstomąja kalba pavyko tik 1926 m. rudenį. Tai buvo žydų aukštesnioji komercijos gimnazija (vėliau gavusi Šolom Aleichemo vardą), pirmuosius mokslo metus pradėjusi su vos 38 mokiniais⁷⁷. Žydų skaičius gimnazijoje jidiš dėstomąja kalba pradėjo didėti tik nuo 1928 m.

⁷⁰ M. Sudarski, „Di yidishe komerts-gimnazie -a vichtiker faktor in undzer kultur-gezelschaftlehn leb“, in: *10 yor jidishe komertz-gimnazie in Kaunas 1926–1936*, Kaunas, 1936, p. 3.

⁷¹ „Kultur-Lige“ organizacija įsteigta 1918 m. sausio 15 d. Kyjive. Inicatyva sukurti „Kultur-Lige“ priklausė Zeligui Melamedui (1886–1946). Organizacijos idėja išplito plačiai – buvo atidaryti organizacijos padaliniai daugelyje Europos miestų, tokių kaip Kaunas, Ryga, Varšuva, Vilnius, Paryžius, Amsterdamas, Berlynas. Organizacijos įkūrimo iniciatoriais tapo „Kijevo grupės“ atstovai, daugiausia rašytojai ir leidėjai: Dovydas Bergelsonas (1884–1952), Dovydas Hofšteinas (1889–1952), Mošė Litvakovas (1894–1939), Pinchus Kaganovičius (1884–1950), Naichmanas Maizelis (1887–1966) ir kt. Plačiau žr. G. EstraiKh, 2010.

⁷² Kultūrinės lygos Kaune įstatai, 1922, in: LCVA, f. 402, ap. 4, b. 18, l. 14.

⁷³ Politinės policijos centro skyriaus viršininko protokolas, 1924, in: LCVA, f. 402, ap. 4, b. 18, l. 36.

⁷⁴ „Di yidishe Kultur-lige in Lite“, in: *Di nayje tsayt*, Kaunas, 1920, Nr. 5, p. 3.

⁷⁵ „Žydų mokytojų seminarijos įstatų sumanymas (I skaitymas)“, in: *Steigiamojo Seimo darbai*, 1921, sąs. 30, p. 15.

⁷⁶ Yidishe bildungs-gezelschaft in Lite, Tzu ale fraynt fun der yidisher kultur, in: YIVO Institute for Jewish Research, f. 87, b. 1629, l. 74225.

⁷⁷ M. Sudarski, „Di yidishe komerts-gimnazie -a vichtiker faktor in undzer kultur-gezelschaftlehn leb“, in: *10 yor jidishe komertz-gimnazie in Kaunas 1926–1936*, Kaunas, 1936, p. 21.

Apie tvyrojusią konkurenciją liudija įvykių amžininkė, šios mokyklos mokinė Irena Veisaitė (1928–2020):

Mokykloje nuolat pašiepdavome „sionistus“, kurių mąstysena ir elgsena mums atrodo nepriimtina. „Sionistai“ mums atsilygindavo tuo pačiu, nuolat sugalvodami, kaip iš mūsų pasijuokti. Atsimenu, kad visai, net nepadoriai, pravardžiudavome hebrajiškas gimnazijas, o jie – mus.⁷⁸

Žydų komercinė aukštesnioji mokykla pabrėžė sudaranti sąlygas vaikams mokytis gimtąja kalba – „<...> jidiš, ta kalba, kuria jie [žydų vaikai – J. A.] kalbasi su savo broliais ir seserimis namuose, su savo tėčiu ir mama kiekvieną dieną <...>“⁷⁹. Nors, remiantis mokyklos administracijos 1939 m. dokumentais, gimnazijos mokinių tėvai visuotinių susirinkimų metu ne kartą buvo pareiškę tvirtą pageidavimą, kad jų vaikai, be jidiš kalbos, išmoktų ir hebrajų kalbą. Pastarosios kalbos mokėjimo reikalingumas buvo grįstas tuo, kad jidiš kalboje yra apie trečdalis hebrajiškų žodžių, todėl, nemokant hebrajų kalbos, negalima deramai išmokti ir jidiš kalbos⁸⁰.

Jidiš ir hebrajų kalba Lietuvos universitete

Nepriklausomybės pradžioje, steigiant Lietuvos universitetą, Kauno žydų elitas gynė idėją, kad aukštojoje mokykloje privalo atsirasti Judaikos katedra, tačiau dar kartą išsiskyrė nuomonės dėl dėstomosios kalbos pasirinkimo. Hebrajistai kovojo už hebrajų kalbos katedros įsteigimą, jidišistai matė poreikį Lietuvos aukštojoje mokykloje dėstyti jidiš kalbą ir literatūrą⁸¹. Pažymėtina, kad į debatus įsitraukė ir lietuvių elitas. Pavyzdžiui, Steigiamajame Seime socialdemokratų frakcijai atstovavęs Vincas Čepinskis teigė:

Be to mes manome, kad Lietuvos universitete greta su lenkų ir gudų literatūros katedromis turi būti įsteigtos dabar kalbamos žydų kalbos (jidiš) bei literatūros katedros. Mums nesvarbu ar bus semitologijos skyrius mūsų universitete, ar ne. Bet mes skaitome būtinu dalyku, kad ta kalba, kuria kalba žymi dalis mūsų krašto piliečių, surišta su ta kalba, literatūra, lygiai kaip ir įvairu[ū]s tyrinėjimai gyvos žydų kalbos ir literatūros srityse, rastų sau tinkamos vietos mūsų aukštojo mokykloje.⁸²

Remiantis 1922 m. kovo 24 d. Steigiamojo Seimo priimtu Universiteto statutu, į Humanitarinių mokslų fakultetą buvo įtrauktos Semitų kalbų mokslo ir literatūros, Žydų kalbos (jidiš) ir literatūros ir Žydų istorijos katedros⁸³. Vadovauti pastarajai buvo paskiriamas istorikas S. Dubnovas. 1922 m. viešnagės Kaune metu S. Dubnovas pažymėjo dienoraštyje, kad Augustinas Voldemaras pirmojo susitikimo metu jam palikęs blogą

⁷⁸ A. Švedas, *Irena Veisaitė. Gyvenimas turėtų būti skaidrus*, Vilnius, 2019, p. 45.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 7.

⁸⁰ Kauno žydų Šolom Aleichemo privatinės gimnazijos prašymas Švietimo ministrui, in: LCVA, f. 391, ap. 2, b. 2547, l. 38.

⁸¹ „Jidiš in universitet“, in: *Naies*, 1922-02-02, Nr. 125, p. 2.

⁸² 1922 m. vasario 7 d. I sesijos 168 posėdis, 35 sąs., *Steigiamojo Seimo darbai*, Kaunas, 1922, p. 21.

⁸³ „Universiteto statutas“, in: *Lietuva*, 1922-04-26, Nr. 93, p. 2.

įspūdį, nes neslėpė „priešiškumo į fakultetą „įsiveržusioms“ žydų disciplinoms“⁸⁴. Taip pat S. Dubnovas, jo žodžiais tariant, dėl „tylios kovos Vyriausybės sluoksniuose“ nusprendė palikti Kauną ir išvyko į Berlyną⁸⁵. 1923 m., mėginant įkurti Žydų istorijos katedrą, į jos personalą pretendavo teisės istorikas A. Gulakas. Tačiau lapkričio 2 d. Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdyje paskirta komisija nutarė, kad jis dėl sionistinių pažiūrų universiteto klausytojams nepageidautinas ir jo kandidatūra buvo atmesta⁸⁶. Taip jidiš kalbos ir literatūros katedra Lietuvos universitete niekada nepradėjo darbo. Paradoksalu, tačiau Jidiš kalbos ir literatūros katedra buvo atidaryta 1940 m. lapkričio 12 d., bet ne Kaune, o Vilniaus universitete⁸⁷, susigrąžinus istorinę sostinę ir čia perkėlus Humanitarinį fakultetą.

Žlugus viltims įsteigti jidiš katedrą Lietuvos universitete Kaune, jidišistai susikoncentravo į suaugusiųjų švietimo iniciatyvas. 1921 m. Draugija amatui ir žemės ūkiui žydų tarpe skleisti (ORT) įsteigė berniukų ir mergaičių profesinio rengimo mokyklą Kaune. ORT amatų mokykloje mokslas vyko jidiš kalba, kiekvieną savaitę buvo skiriamos atskiros 2–3 pamokos (tai priklausė nuo klasės) tik jidiš kalbos mokymuisi. Amatų mokykloje 1922 m. vyrų siuvėjų skyrių sudarė 30 vaikų ir 2 instruktoriai, moterų siuvėjų skyrių – 36 vaikai ir 2 instruktorės, batsiuvių – 16 vaikų ir 1 instruktorius ir šaltkalvių-kalvių dirbtuvėje buvo 30 vaikų ir 2 instruktoriai⁸⁸. 1921 m. gegužės 16 d. Kaune įkurti Žydų aukštieji kursai, kuriuose mokslas vyko jidiš dėstomąja kalba. 1922 m. kursai sulaukė 85 tikrųjų klausytojų, 65 laisvųjų klausytojų (iš kurių 16 buvo mokytojai). Klausytojų humanitariniame skyriuje buvo 109, mokytojų rengimo – 26, Matematikos ir gamtos skyriuje – 15⁸⁹. 1926 m. kursai išaugo į Kauno žydų liaudies universitetą⁹⁰.

Vis dėlto kitaip nei jidiš, sionistų propagauta hebrajų kalba tapo akademinių tyrimų sritimi Lietuvos universitete. Nors Semitologijos katedra buvo numatyta nuo pat Lietuvos universiteto įkūrimo, ji pradėjo funkcionuoti nuo 1926 m. kaip seminaras, kuriam vadovavo Ch. N. Šapira. Seminaras savo forma ir turiniu atitiko katedros reikalavimus, tačiau vienintelė kliūtis tam buvo Ch. N. Šapiro lietuvių kalbos žinių trūkumas. 1928 m. vasario 10 d. filologas tapo privatdocentu, o lapkričio mėnesį Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugija inicijavo poreikį reformuoti seminarą į katedrą. Laiške švietimo ministrui rašyta: „<...> kadangi atatinamas kandidatas [Ch. N. Šapira – J. A.] tuomet dar nemokėjo lietuvių kalbos, buvo rasta formalinė išeitis tame, kad kol kas buvo atidarytas semitologijos lektoratas. Per tą laiką atatinamo lektorato vedėjas jau išmoko lietuvių kalbą ir šių metų pradžioje jis besihabilitavo didesniu mokslo darbu lietuvių kalboje.“⁹¹ Semitologijos katedroje skirtingais semestrais buvo dėstomi tokie dalykai:

⁸⁴ С. М. Дубнов, *Книга жизни*, т. III, Санкт-Петербург, 1998, p. 485.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ V. Selenis, 2008, p. 61.

⁸⁷ „Katedre far yidisher shprakh un literatur“, in: *Folksblat*, 1940-11-14, Nr. 293, p. 1.

⁸⁸ „Žinios apie pirmą žydų profesinę mokyklą Kaune prie draugijos „Ort“, 1922 m., in: LCVA, f. 391, ap. 3, b. 1763, l. 2.

⁸⁹ Statistikos daviniai apie žydų aukštuosius kursus 1922 m. 1923-11-20, in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 783, l. 5.

⁹⁰ Plačiau žr. J. Andriejauskienė, 2020.

⁹¹ Lietuvių ir žydų kultūrinio bendradarbiavimo draugijos valdybos memorandumas švietimo ministrui, 1928 m. lapkričio 21 d., Kaunas, in: LCVA, f. 391, ap. 4, b. 844, l. 392.

hebrajų kalbos istorinė gramatika, naujoji hebrajų literatūra, Palestina geografijos, istorijos ir archeologijos žvilgsniais, bibliška-armėjiška tarmė, hebrajų kalba, hebrajų literatūra⁹². Buvo laikomas hebrajų kalbos egzaminas.

Michaelis Casperas savo tyrime pateikia jidiš kalbos filologo Nohumo Štifo apgailestavimus „dėl fanfarų stokos steigiant jidiš kursus Lietuvos universitete“, kartu pažymėdamas, kad Kaune stebėjo paradą planuojamo Jeruzalėje hebrajų universiteto garbei⁹³. Vis dėlto jidiš kalba negalėjo pasiūlyti patrauklių pasirinkimų už Lietuvos sienų. O štai geros hebrajų kalbos žinios atvėrė galimybę žydų jaunimui įgyti aukštąjį išsilavinimą 1925 m. Jeruzalėje atidarytame Hebrajų universitete. Šia galimybe pasinaudojo ne tik žydų studentai, bet ir lietuviai, Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto studentas Juozas Povilaitis. Jam buvo skirta Švietimo ministerijos stipendija studijuoti Hebrajų universitete. Tai buvo susiję su praktiniu poreikiu Švietimo ministerijoje turėti inspektorių pradinėms mokykloms ir gimnazijoms hebrajų dėstomąja kalba⁹⁴. Po ketverių studijų metų, 1935 m. lapkričio 17 d., J. Povilaitis stebino Kauno žydų visuomenę „aiškia ir gražia“ hebrajų kalba⁹⁵.

Hebrajų kalbos populiarinimu Lietuvos universiteto erdvėje taip pat rūpinosi žydų studentai. Viena pirmųjų draugijų – Lietuvos universiteto studentų žydų draugija hebrajų kalbai ir literatūrai remti – buvo įregistruota 1923 m. gegužės 3 d. Jos tikslai ir uždaviniai buvo „suvienyti žydus hebrajų kultūrai remti, išmokti hebrajų kalbą ir moksliskai tyrinėti hebrajišką literatūrą“⁹⁶. Draugija buvo susiskirsčiusi į du skyrius – hebrajų literatūros ir hebrajų kalbos. 1924 m. spalio 9 d. ši draugija savo pavadinimą pakeitė į „Al ha-mishmar“ (hebr. Sargyboje). Įvairias paskaitas ir pasikalbėjimus rengė Semitologų draugija, ji du kartus per savaitę taip pat organizavo hebrajų kalbos kursus, kuriuos vedė draugijos narys J. Grinšpanas⁹⁷.

Kaip atsvara hebrajistinėms draugijoms 1924 m. sausio 17 d. buvo įsteigta Universiteto studentų draugija žydų kalbai ir literatūrai remti, skirta jidiš kalbos ir literatūros sklaidai tarp žydų studentų. 1932 m. gegužės 30 d. Vytauto Didžiojo universiteto prorektorius Blažiejaus Česnio nutarimu draugija buvo likviduota. Žydų periodinėje spaudoje skelbta, jog draugija neturėjo nieko bendro su jidiš kalba ir literatūra ir likviduota už įstatų nesilaikymą⁹⁸. Pagrindine likvidacijos priežastimi tapo 1932 m. gegužės 1 d. draugijos organizuotas darbininkų solidarumo dienos minėjimas⁹⁹. Lietuvių spauda tą įvykį įvardijo kaip „komunistinio nusistatymo studentų mitingą“¹⁰⁰.

⁹² S. Šimkutė, 2013, p. 533.

⁹³ M. Casper, 2019, p. 109.

⁹⁴ „Lithuania pays for study in Palestine“, in: *Jewish Daily Bulletin*, 1935-01-10, vol. XII, Nr. 3044, p. 8.

⁹⁵ „Lietuviai apie Palestiną. Juozo Povilaičio ir Mato Šalčiaus kolektyvi paskaita Kaune“, in: *Apžvalga*, 1935-11-22, Nr. 21, p. 7.

⁹⁶ S. Šimkutė, 2013, p. 536.

⁹⁷ *Ibid.*, p. 537.

⁹⁸ „Afgeshtelt tetikayt fun student-farain“, in: *Folksblat*, 1932-05-06, Nr. 103, p. 9.

⁹⁹ „Geshlosn stud. „farayn tsu derlmen di yidishe shprach un literatur“, in: *Folksblat*, 1932-05-21, Nr. 124, p. 5.

¹⁰⁰ „Uždarytos 9 draugijos ir nuteisti studentai“, in: *Dienos naujienos*, 1932-06-01, Nr. 122, p. 3.

Išvados

Taigi geopolitiniai pokyčiai, sekularizacijos procesas ir žydų politinių judėjimų iškilimas nulėmė kalbų „svorių“ pokyčius. Nors jidiš turėjo tvirtesnę pagrindą, jos svarbiausi komponentai – rašytinė (literatūra, spauda) ir šnekamosios kalbos bazė buvo kur kas labiau išvystyta, akivaizdu, jog sionistai metė iššūkį. Pripažinimo ir sėkmės sulaukęs hebrajistinis švietimo tinklas neabejotinai išugdė kartą, neblogai išmokusią hebrajų kalbą. Po apsilankymo Kaune 1926 m. Israelis Cohenas pažymėjo: „Tačiau tai, kiek yra kalbama hebrajų kalba ne tik mokyklose, bet ir gatvėje, namuose, sporto draugijose, vietuose susirinkimuose, yra įspūdingiausia.“¹⁰¹ Iškalbinga ir 1933 m. „Lietuvos aide“ publikuota statistinė informacija apie VDU studentus. Remiantis publikuotais duomenimis, universitete studijavo 1 209 žydų tautybės studentai, iš kurių mokantys hebrajų kalbą nurodė aštuoni šimtai keturi, jidiš kalbą – šeši šimtai penkiasdešimt septyni studentai¹⁰². Nors nėra aišku, ką statistinės informacijos rinkėjai vadino kalbos „mokėjimu“, tyrimui svarbu tai, jog 67 % nurodė mokantys hebrajų ir 54 % jidiš kalbą, kas iliustruoja svarbų pokytį, įvykusį „žydų gatvėje“. Atsižvelgiant į tai, kad jidiš be abejonės dominavo kaip šnekamoji kalba „žydų gatvėje“ (galbūt nesimokė tos kalbos mokykloje, tačiau neabejotinai gavo jos pagrindus šeimoje), o hebrajų kalba iki Pirmojo pasaulinio karo neturėjo jokio svorio kasdieniame žydų gyvenime, ši statistika iliustruoja esminius pokyčius tarp išsilavinusių Kauno žydų – sionistų diegiama politika hebrajų kalbos atžvilgiu buvo paveiki. Taigi vieno „laimėtojo“ šioje kovoje nebuvo. Iki pat Holokausto pradžios tiek jidišistai, tiek hebrajistai aktyviai plėtojo savo veiklą ir konkuravo dėl įtakos įvairiose žydų gyvenimo srityse.

Bibliografija

- Andriejauskienė J., 2020 – Julijana Andriejauskienė, „Estera Eljaševaitė ir žydų liaudies universiteto idėja tarpukario Kaune“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2020, t. 2, p. 5–28. DOI: 10.33918/25386549-202002005.
- Bendikaitė E., 2003 – Eglė Bendikaitė, „Dvi ideologijos – vienas judėjimas: sionistinis socializmas nepriklausomoje Lietuvoje“, in: *Darbai ir dienos*, 2003, t. 34, p. 255–271.
- Bendikaitė E., 2006 – Eglė Bendikaitė, *Sionistinis sąjūdis Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.
- Casper M., 2019 – Michael Casper, *Strangers and Sojourners: The Politics of Jewish Belonging in Lithuania, 1914–1940*, dissertation, Los Angeles: University of California, 2019.
- Estraiikh G., 2010 – Gennady Estraiikh, „The Yiddish Kultur-Lige“, in: *Modernism in Kyiv*, sud. I. Makaryk, V. Tkacz, Toronto: University of Toronto Press, 2010, p. 197–217. DOI: 10.3138/9781442686373-012.
- Fishman D. E., 2012 – David E. Fishman, „Nuo šadlanų iki masinių partijų: žydų politiniai judėjimai Lietuvoje“, *Lietuvos žydai: istorinė studija*. Sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiuonaitė-Verbickienė, Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 251–270.
- Fishman D. E., 2005 – David E. Fishman, *The Rise of Modern Yiddish Culture*, Pittsburgh, 2005.

¹⁰¹ I. Cohen, „A visit to Kovno“, in: *The Jewish Chronicle Supplement*, 1926-04-30, Nr. 64, p. 2.

¹⁰² J. Leonavičius, „Vytauto Didžiojo universiteto studentų statistiniai duomenys“, in: *Lietuvos aidas*, 1933-01-05, Nr. 4, p. 11.

- Grigoravičiūtė A., 2013 – Akvilė Grigoravičiūtė, „Jidiš literatūra tarpukario Lietuvoje (1918–1940): savasties paieškos“, in: *Colloquia*, Nr. 29, 2013, p. 38–62.
- Kaubrys S., 2000 – Saulius Kaubrys, *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis*, Vilnius: Statistikos tyrimai, 2000.
- Kaubrys S., 2012 – Saulius Kaubrys, „Žydų mokyklų tinklas: kiekybinių pokyčių charakteristikos“, in: *Lietuvos žydai: istorinė studija*. Sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 371–385.
- Novershtern A., 2011 – Avraham Novershtern, „Language Wars“, in: *Critical Terms in Jewish Language Studies, Frankel Institute Annual*, Michigan, 2011, p. 21–23.
- Pukelytė I., 2017 – Ina Pukelytė, *Žydų teatras tarpukario Lietuvoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017.
- Selenis V., 2008 – Vladas Selenis, *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1940 metais*, daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008.
- Stampfer S., 2012 – Shaul Stampfer, „Tradicinis švietimas ir naujo tipo mokyklų atsiradimas prieš Pirmąjį pasaulinį karą“, in: *Lietuvos žydai: istorinė studija*. Sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 247–248.
- Šetkus B., 2000 – Benediktas Šetkus, *Tautinių mažumų mokykla 1918–1940*, disertacija, Vilnius: Lietuvos pedagoginis universitetas, 2000.
- Šimkutė S., 2013 – Simona Šimkutė, „Nachmanas Chaimas Šapira ir žydų kultūros studijos nepriklausomoje Lietuvoje“, in: *Lietuvos žydų kultūros paveldas: kasdienybės pasaulis*. Sud. A. Andriejauskas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2013, p. 531–543.
- Švedas A., 2019 – Aurimas Švedas, *Irena Veisaitė. Gyvenimas turėtų būti skaidrus*, Vilnius: Aukso žuvis, 2019.
- Verschik A., 2010 – Anna Verschik, „Istorinės sociolingvistikos link: savaitraštis „Apžvalga“ (1935–1940) ir Lietuvos žydų tapatybės pokyčiai“, in: *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*. Sud. Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: VU leidykla, 2010, p. 183–200.
- Volbikaitė G., 2012 – Goda Volbikaitė, „Jidišakalbių literatūrinių sambūrių savikūra tarpukario Kaune: „Vispe“ ir „Mir aleyn“, in: *Darbai ir dienos*, t. 57, 2012, p. 65–84.
- Volbikaitė G., 2014 – Goda Volbikaitė, „Maža pakraščio šalies sostinė: Kaunas tarpukario jidiš literatūroje“, in: *Sostinė kaip tapatumo simbolis: Vilnius ir Kaunas tarpukario kultūroje*. Sud. A. Lapinskienė, V. Šeina, Vilnius: LLTI, 2014, p. 185–214.
- Zalkin M., 2012 – Mordechai Zalkin, „Žydų tautinė autonomija Lietuvoje“, in: *Lietuvos žydai: istorinė studija*. Sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 323–328.